Legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia de limbă greacă, reflectate în câteva manuscrise cernicane, realizate de cărturarul Naum Râmniceanu (II)

Dr. Oana-Mădălina Popescu

În prima parte a articolului aminteam că, independent de traducerea lui Veniamin Costachi a *Istoriei Bisericești* a lui Meletie, mitropolitul Atenei și la numai câțiva ani diferență, aceeași lucrare se traducea și în Țara Românească, la Cernica, de către renumitul cărturar Naum Râmniceanu, din binecuvântarea și cu sprijinul Sfântului Calinic, starețul din acea vreme al acelei comunități monahale. În timp ce textul mitropolitului Moldovei a fost tipărit, la Iași, în 1841–1842, scrierea lui Naum, care a murit înainte de a termina traducerea, a rămas în manuscris[1], ea fiind copiată pe curat și completată de Casian monahul, care a folosit, așa cum mărturisește, pentru adăugarea capitolelor lipsă din volumul al treilea, copii moldovenești ale traducerii lui Veniamin Costachi[2].

Spre deosebire de tipăritura de la Iași, manuscrisul lui Naum păstrează și cele două prefețe ale editorilor greci, Polyzóis Labaniţiótis de la Ioanina și Gheorghe Vendótis din Zachint, care s-au îngrijit ca lucrarea lui Meletie să fie editată (postum, căci ierarhul grec murise în 1714) la Viena, între 1783–1795[3]. Veniamin Costachi nu a mai tipărit și prefețele grecești, poate pentru că nu le-a considerat importante pentru lumea românească, dar a adăugat, în schimb, propriu său cuvânt-înainte, foarte interesant, de altfel, în care sublinia importanța *Istoriei Bisericești*, pe care o tradusese.

În cele ce urmează redăm transcrierea din chirilică în alfabet latin a prefețelor grecești, așa cum s-au păstrat în traducerea românească, inedită, a lui Naum Râmniceanu, deoarece detaliile ne arată, pe de o parte, efortul depus pentru ca lucrarea să poată fi tipărită (identificarea cărții, strângerea de fonduri, căutarea unei tipografii care să o accepte), iar, pe de altă parte, anumite îmbunătățiri aduse textului (traducerea din greaca veche în cea modernă, lămurirea unor pasaje prin note de subsol, mutarea

1 Biblioteca Academiei Române din București (BAR), Mss. rom. 1948, 1949, 1950.

2 BAR, Mss. rom. 2053, 1561, p. 289.

3 Meletie, mitropolitul Atenei, Εκκλησιαστικη Ιστορια Μελετιου Μητροπολιτου Αθηνων, Viena, 1783–1795, 4 volume. Vezi și Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle*, vol. 2, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1928, p. 400.

unor fragmente de la un capitol la altul pentru a se urma o curgere cronologică a redării evenimentelor istorice).

Polyzóis ne relatează că, după ce a găsit o copie manuscrisă a lucrării la biblioteca metohului Sfântului Mormânt din Istanbul, a căutat un om învățat care să o traducă în limba vorbită și l-a găsit pe Ioan Paleologul, grămătic al *Bisericii cei mari*, varianta sa fiind ulterior corectată de Gheorghe Vendótis. Polyzóis a strâns bani de la negustori, menționând numele binefăcătorilor într-o listă anexată cărții (care nu apare în ediția românească) și a reușit să editeze cartea la Viena, căci la Veneția nu i s-a permis. Ulterior, căutând un diortositor, l-a rugat pe Vendótis să se ocupe de tipărire, dar acesta a fost nevoit întâi să recopieze cartea, căci scrisul lui Ioan Paleologul nu era de înțeles pentru zețarii tipografiei, apoi a adăugat și însemnări, pentru lămurirea unor fragmente. Polyzóis a comandat hârtie de calitate și litere noi de tipar și a înfrumusețat cartea cu portretul lui Meletie, gravat în plină pagină la începutul primului volum[4]. În prefață, Polyzóis își mai exprima dorința să poată completa cartea cu perioada de la 1700 (căci Meletie se oprise în acel an) la 1783 (anul tipăririi primului volum), nădăjduind să găsească și pentru alte lucrări binefăcători, care să-l ajute material, oameni care să conștientizeze că „nu s-au născut omul în lume numai pentru folosul său, ci și pentru ajutoriul aproapelui”[5], căci la Judecată omul va răspunde pentru păcatele proprii, dar și pentru binele pe care putea să-l facă și nu l-a făcut și, de asemenea, pentru binele pe care alții puteau să-l facă și el i-a împiedicat.

A doua prefață, semnată de Gheorghe Vendótis, ne explică intervențiile lui pe varianta primită spre editare, pe care o considera greu de înțeles, din mai multe motive, dar în principal pentru că, la prescriere, diferitele copii săriseră pasaje sau nu făcuseră trimiteri la autorii citați. Astfel, el a fost nevoit să citească numeroase cărți, unele dintre ele fiindu-i puse la dispoziție chiar la Viena, de Iosif Martin, îngrijitorul tipografiei, la altele având acces prin biblioteca iezuiților, despre care afirma că era foarte bogată în manuscrise și cărți tipărite.

Și cuvântarea lui Vendótis conține, dincolo de datele tehnice, și unele reflecții asupra vieții creștinești a oamenilor în particular și în societate. Subliniind importanța Istoriei Bisericești, care ajută pe cititori să discearnă adevărul de minciună, lucrarea nefiind numai o înșiruire a unor evenimente trecute, cărturarul grec arăta că valorile creștine ajută nu numai în plan duhovnicesc, dar și social, căci, în lipsa moralei în societate, oamenii se comportă așa cum patimile firii umane căzute le dictează, zădărnicind

4 Exemplarul de la BAR nu mai păstrează portretul lui Meletie, dar acesta se poate vedea pe un exemplar al lucrării, păstrat la Biblioteca Sf. Sinod din București.

5 BAR, Ms. rom. 2053, f. 4 r.

nu numai mântuirea lor, dar și fericirea societății. De aceea, legile unui stat, ne spune cărturarul, își aveau temeiul în dumnezeiescul cuvânt al Evangheliei.

Aceleași idei referitoare la importanța Istoriei Bisericești pentru cunoașterea nu doar a faptelor din trecut, cât mai ales a dogmelor Bisericii, pentru ferirea oamenilor de înșelare, sunt mărturisite și de Veniamin Costachi, care, deși nu mai relua detaliile referitoare la tipărirea cărții în lumea greacă, își deschidea ediția de la Iași cu o frumoasă cuvântare. Dacă din istoria profană cititorul putea afla informații despre timpurile trecute, istoria fiind, în accepțiunea vechilor înțelepți, evocați de Veniamin Costachi: „lumina adevărului, regula vieții omenești, oglinda timpurilor și a vechimei, căci în ea ni se înfățișează faptele și suferirile oamenilor, prin care învățăm a ne îndrepta din patemile altora”[6], din istoria Bisericii, creștinul cunoștea „sfințite templuri, evanghelice altare, cuvioase afierosiri, martirice jertfe ale sfinților bărbați, pietre neclintite ale credinții, pe care Mântuitorul au vrut a zidi Biserica Sa și cu a căror sânge s-au roșit împărătească porfira Bisericii lui Iisus Hristos”[7].

În continuare, mitropolitul Moldovei se adresa pe rând creștinilor simpli, dar și celor învățați, oameni de știință sau implicați în guvernare, arătând că fiecare poate afla câte un folos din Istoria Bisericească. Astfel, ortodoxul se va încredința de puterea cuvântului lui Dumnezeu, care, „fără toiag, fără armă, au supus puternicile domnii și căpitănii ale întunereculuiacestui veac”[8], a învins forțele care i se împotriveau, căci lupta contra lui Dumnezeu este zadarnică, lumina Evangheliei triumfând: „cu cuvântul Domnului cerurile s-au întărit și cu puterea Duhului Său, Biserica, prin care lumina moralului pusă în candelabruri au luminat pe cei ce zăceau în întunerec”[9]. Omul de știință va vedea că „lumina filozofiei s-au păstrat cu sfințenie în focul misteriilor altarului, iară păzitorii prețiosului depozit al culturei au fost clerul, firești învățători ai moralului”[10], în timp ce omul de stat se va încredința că sufletele sălbatice și inimile crude, care amenințau surparea statelor și a societății, pot fi îmblânzite doar cu puterea cuvântului moralului Evanghelic, căci „numai Biserica au putut face din fiară fii a lui Israil, popor ales [...] supus credincios domnitorului, părinte duios al familiei, mădulariu râvnitoriu al statului și, cu un cuvânt, folositor cetățean al societății”[11].

În concluzie, Veniamin Costachi considera Istoria Bisericească extrem de folositoare, ea vorbind despre începutul, creșterea și triumful Bisericii; de aceea, el a tradus și îndreptat lucrarea, după ediția greacă îngrijită de Vendótis, tipărită la Viena: „dorind ca prin lumina adevărului încunoscut să pot îndrepta pre fiii păstoriei și ai nației mele mai întâiu către adevăr și apoi către fericire și mântuire, de când Părintele Luminilor au încredințat nouă toiagul staului turmelor Sale celor cuvântătoare”[12].

Redăm în continuare cele două prefețe ale editorilor greci, păstrate în manuscrisele românești ale lui Naum Râmniceanu de la

6 Meletie, mitropolitul Atenei, *Istoria Bisericească*, trad. rom. Veniamin Costachi, cuvânt către cititor, Iași, vol. I, 1841, p. XIV.

7 Meletie, mitropolitul Atenei, *Istoria Bisericească*, trad. rom. Veniamin Costachi... p. XIV.

8 Meletie, mitropolitul Atenei, *Istoria Bisericească*, trad. rom. Veniamin Costachi... p. XV.

9 Meletie, mitropolitul Atenei, *Istoria Bisericească*, trad. rom. Veniamin Costachi, Iași, vol. I, 1841, cuvânt către cititor, p. XIV.

10 Meletie, mitropolitul Atenei, *Istoria Bisericească*, trad. rom. Veniamin Costachi, Iași, vol. I, 1841, cuvânt către cititor, p. XV.

11 Meletie, mitropolitul Atenei, *Istoria Bisericească*, trad. rom. Veniamin Costachi, Iași, vol. I, 1841, cuvânt către cititor, p. XV.

12 Meletie, mitropolitul Atenei, *Istoria Bisericească*, trad. rom. Veniamin Costachi, Iași, vol. I, 1841, cuvânt către cititor, p. XII.

Biblioteca Academiei Române din București, texte folositoare pentru istoria cărții, dar și pentru cunoașterea contextului istoric în care lucrarea a văzut pentru prima oară lumina tiparului.

Anexa 1

BAR, Ms. Rom. 2053, ff. 2 r-4 v

„Celor ce să vor întâmpla a ceti, iubitorilor de învățătură pravoslavnici, le poftim sănătate.

Cu ajutoriul lui Dumnezeu, iată, iubiților cititori (dupre cea mai-nainte făgăduința mea prin céle de obște înștiințări) au ieșit la lumina întâiul tom (adecă întâia carte) al mult vestitei aceiia bisericești istorii, a pururea pomenitului Meletie, mitropolitul Athinelor, pre care mai înainte, de îndestui ani, fierbinte o doriia toți iubitorii de învățătură ai neamului nostru ca să o câștige pentru bisericeștile înștiințări care să coprind întru dânsa. Dar, sau pentru lenevirea acelora carii au avut-o scrisă cu mâna sau pentru lipsa cheltuielilor spre tipărirea ei, să află cartea netipărită și numai la cei prea puțini de trebuință. Aceasta știind și eu, m-am pornit din dumnezeiască râvnă, îmboldindu-mă ca să odihnesc nemăsurata dorire a tuturor iubitorilor de învățătură ai neamului mieu. Drept aceia, m-am și apucat în tot chipul ca să fac lesne câștigată cartea tuturor.

Deci, când petreceam în Țarigrad[13], la leat 1766, cercetând cu osârdie ca să găsesc vreo scriere de mână a aceștii cărți ca, prescrindu-o, să o dau în tipar, cu ajutoriul lui Dumnezeu, dupre dumnezeiasca mea râvnă, am găsit în biblioteca metohului Sfântului Mormânt o prescriere cu scumpătate dupre cea dintâiu a numitului scriitoriu, în limba elinească, precum au fost alcătuit-o fericitul. Dar, fiindcă pre urmă am socotit ca istoriceasca cunoștiință a Bisericii, să cade deopotrivă la toți pravoslavnicii, pentru aceia, ca să fie de folos fieștecăruia, m-am silit, necruțând cheltuielele și ostenelile, ca să să tălmăcească din limba elinească în limba noastră cea proastă, spre a fi cu lesnire de înțeles, nu numai celor ce știu elinește, ci și celor ce nu știu. Deci am și găsit bărbat cu știință spre tălmăcire, pre răposatul zic Ioan Paleologul, cel dintâiu grămătic al Bisericii cei mari, carele au tălmăcit-o în limba noastră cea proastă care o vorbim.

Deci, luând eu cartea, cu totul m-am umplut de duhovnicească bucurie, având în gând ca să o tipăresc cum mai curând, precum altădată și alte multe feliuri de cărți, am dat în tipar la Veneția, pentru cel de obște folos al celor de un neam cu mine. Dar cu judecățile care Domnul știe, nestatorniciia lucrurilor omenești m-au făcut să mă arăt atuncea mai mic decât osârdiia.

13 Constantinopol, Istanbul.

Deci, având dintru acea vreme pururea aceiași dumnezeiască dorire, ca o tipărită în inima mea, ca să o dau în tipar și neavând și mijlocul deopotrivă cu osârdiia mea, am socotit, prin năstav[14] dumnezeiesc, ca să năzuiesc la voința cea cu bun cuget a celor de un neam cu mine, ca prin un de obște ajutoriu al pravoslavnicilor, să ia bun sfârșit și dumnezeiască osârdiia mea, știind fără îndoială că, ca niște părtinitori ai neamului nostru, nu vor mai suferi și ei a vedea, de acum înainte, numai neamul nostru lipsit de acest feliu de științe bisericești, în vreme când alte neamuri sunt prea bogate de unele ca acestea.

Deci, întru aceste nădejdi răzimându-mă și de alți mulți de mai-nainte iubitori de bine ajutători întraripându-mă, m-am apucat, cu ajutoriul lui Dumnezeu, cu osârdie de lucru, nesocotind întru nimic primejdiile și ostenelile și cheltuielile céle de pre mare și de pre uscat, toate mai jos decât tipărirea avându-le. Deci, mergând la Veneția, am arătat celor de acolo cinstiți și pravoslavnici neguțători socoteala mea, carii toți, cu mare dragoste și cu bunăvoință au primit arătarea mea, încât, în măsură de puține zile, am făcut o îndestulată adunare de ajutători, nădăjduind să o tipăresc acolo. Dar, zătignindu-mi-să[15] volniciia de stăpânitorii de acolo, pentru socoteala lor, am plecat de acolo cu mare întristarea mea, ca să merg la Lipsca să o tipăresc, asemenea cu ajutoriul și sprijineala pravoslavnicilor. Însă, viind la Viena, am aflat că prea puternicul împărat Iosif al doilea[16] (ai căruia ani fie de la Dumnezeu prea mulți) au dat voie ca să să tipărească cărțile fieștecăruia neam slobod. Drept aceia, am făcut și eu mijloc, de am luat voie să tipăresc nu numai această istorie, ci și orice carte care la celelalte crăii ale catolicilor Romii sânt poprite.

Deci, luând această voie, vesel am năzuit și la cinstiții pravoslavnici neguțători de aici ca dimpreună să lucreze și să ajute și ei, ca să facă acest plăcut lui Dumnezeu lucru. Aceasta auzind, n-au lipsit mulți și dintr-înșii cu mare bărbăție să arate buna osârdie pentru cel de obște folos, drept aceia, s-au adunat și de la dânșii un îndestulat număr de ajutători. Dar, nefiind încă din destul acest număr și al Veneției spre tipărirea cărții, m-am dus și în oarecare părți ale Ungariei și am primit și de la pravoslavnicii de acolo tot feliul de sprijineală și ajutoriu. Asemenea și de la cei din Triești și de la

14 *Năstav* – îndemn, îmboldire, poruncă (misiune) divină, inspirațiune. Augustin Scriban, *Dicționarul limbii românești*, București, Ed. Saeculum, 2013, p. 857.

15 *A zăticni* – a împiedica. *Dicționarul limbii române*, t. XIX, București, Ed. Academiei Române, 2010, p. 100.

16 Iosif II, împărat al Sfântului Imperiu Roman între 1780-1790. La sfârșitul anului 1781, împăratul a dat un ordin de toleranță, care interzicea persecutarea din motive religioase, el fiind adeptul despotismului luminat; însă tot în timpul regimului său, în Transilvania a fost anihilată răscola lui Horea și executați conducătorii mișcării. Vezi A. Andrea, *Absolutismul luminat în Transilvania. Politica iosefină de reforme*, în *Istoria românilor*, VI, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, Ed. Enciclopedică, 2002, pp. 540-550; Ș. Turcuș, „Biserica", în *Istoria românilor*, VI..., pp. 411-422; Nicolae Edroiu, *Răscoala lui Horea (1784–1785)*, în *Istoria românilor*, VI..., pp. 551-569.

Zmirna şi de la Zachint şi de la alte locuri, precum să văd în catalog cinstitele lor nume şi ale cetăţilor.

Deci, văzând că numărul ajutătorilor s-au făcut din destul pentru cheltuielele tiparului, am îngrijit îndată pentru îndreptarea tiparului şi podoaba cărţii, ca să găsesc bărbat cu ştiinţă, precum cerea cartea. Drept aceia, după dumnezeiasca Pronie, am găsit pre înţeleptul, prea cuvântăreţ Gherghe Vendot<i> de la Zachint, bărbat învăţat nu numai în limba elinească şi la ştiinţe, ci încă şi la limba latinească, <i>talienească şi franţozească iscusit şi de bisericeştile istorii cu prea bună ştiinţă, carele nu numai s-au ostenit prescriind cartea (fiindcă slova răposatului tălmăcitoriu nu putea să citească jăţarii[17] tipografiei), ci încă s-au nevoit a o şi schimba în mai frumoasă vorbire şi cu feliuri de însemnări să o împodobească şi în scurt a zice, să o înfrumuseţeze cu câte cerea o carte ca aceasta şi mai pre urmă de toate să o îndrepteze cu silinţă, dupre cât să poate şi la darea în tipariu, care toate acestea, iubite, cititoriule, citind cartea, le vei vedea.

Lângă acestea, am îngrijit să fac slove nouă, care să fie chiar pentru tipărirea aceştii cărţi. Drept aceia, după bună plăcerea mea, noul tipograf, kir Iosif Baumaister mi-au împlinit dorirea cu gătirea lor. Şi aşa, cu ajutoriul lui Dumnezeu, la trecutul noiembrie, am început tipărirea cărţii şi acum au luat sfârşit darea în tipariu a tomului întâiu, cu hârtie curate şi sănătoasă, cu slove de tipar alese, cu chipul alcătuitoriului cărţii şi cu orice alt au fost de trebuinţă pentru acest feliu de carte.

Dupre acelaşi chip vor urma şi celelalte două[18] tomuri, care nădăjduiesc să ia sfârşit până la viitoriul septembrie, din care, cel de pre urmă să isprăveşte până la leat 1700. Precum am arătat mai-nainte şi cu înştiinţările méle, cum că până atunci alcătuitoriul cărţii au scris. Deci, am socotit că de voiu avea prilej, cu ajutoriul lui Dumnezeu, după ce se va tipări al treilea tom, să mă silesc ca să să facă şi al patrulea tom, care să coprinză urmarea aceiiaşi Istorii, începând de la leat 1700, până la leat 1783, cu tot denadinsul, mai cu deamăruntul, cu feliuri de table povestitoare ale vremilor împăraţilor şi papilor şi patriarhilor şi soboarălor şi eresurilor şi începătorilor de eresuri şi domnilor Valahiei şi Moldaviei şi a altor vrednice de cuvânt şi de iscodire, spre mai multă înştiinţare a lucrurilor, pentru iubitorii de învăţătură. Şi preţul lui va fi ca şi al celorlalte, fiindcă nu sunt la îndoială că cel ce va lua pre cele trei tomuri a nu câştiga şi pre al patrulea, carele va fi coroana celorlalte.

Primiţi, dar, prea iubiţilor iubitori de neam, această osârdie a mea cu dragoste, care după putinţa mea am arătat şi arăt, pentru folosul celor de un neam ai miei, împreună şi cartea care de mulţi ani doreaţi să o câştigaţi. Şi care mulţi mai-nainte ca să o dobândească, pentru folosul lor,

17 *Zeţar* – muncitor tipograf care culege literele. Augustin Scriban, *Dicţionarul limbii românești...*, p. 1438.

18 *Doao* în text.

cheltuia sute de lei ca să o prescrie și să o păzească în cămara lor ca o comoară de aur. Iată acum, cu puțină cheltuială, puteți să o câștigați și să vă folosiți de citirea ei și să vă învățați cu toată scumpătatea, câte au urmat în pravoslavnica noastră Biserică, precum la Înainte-cuvântare să va spune.

Iar câți o veți câștiga fără a nu fi scrișii în următoriul catalog al ajutătorilor, să vă rugați pentru dânșii lui Dumnezeu, căci au alergat dimpreună și au ajutat să iasă la lumină această prea folositoare carte, de al căreia folos cei mai mulți ai neamului nostru erau lipsiți până acum. Că dacă acești iubitori de Dumnezeu și prea blagocestivi nu ar fi ajutat cu acea bărbăție și voință cu bun cuget, eu cu adevărat niciodată nimic nu puteam isprăvi a se tipări această prea vrednică carte, ale cărora nume precum s-au scris și s-au tipărit, spre veșnica lor pomenire întru această carte, așa Domnul Dumnezeu să le scrie și în cartea vieții și să-i lumineze pururea la asemenea plăcute lui Dumnezeu lucruri, ca să alerge dimpreună și să ajute pentru folosul și luminarea neamului nostru, care iaste lipsit de prea multe trebuincioase cărți, spre mai buna învățătură și podoabă.

Iar lângă acestea, Preabunul Dumnezeu să amelințeze[19] și în inimile celorlalți oameni ce sânt în bună stare, spre a să îndemna și ei la asemenea dumnezeiască râvnă, socotind că nu numai are să dea cineva răspuns la înfricoșatul Județ al lui Hristos, pentru relele care au făcut, ci și pentru bunătățile care au putut să le facă și le-au trecut cu vederea, cum și pentru acéle bunătăți care putea alții să le facă și el i-au zăticnit, poate ca să nu să arate el mai jos decât aceia, la faceri de bine. Cu toate acestea, sânt bine nădăjduit că și cei ce n-au ajutat la tipărirea aceștii cărți, puind în minte că nu s-au născut omul în lume numai pentru folosul său, ci și pentru ajutoriul aproapelui, vor alerga și ei cu bărbăție spre ajutoriu măcar la Lexiconul[20] care, cu ajutoriul lui Dumnezeu, voiesc să-l dau în tipar, pentru folosul tuturor celor de un neam cu mine, dupre înștiințările care deosebi am dat de obște.

Deci eu, rugând de la Dumnezeu tuturor cele de mântuire, vă rog să vă rugați și pentru iertarea păcatelor celui cu atâta de mult s-au ostenit pentru tipărirea aceștii cărți. Și fiți sănătoși, dupre îndoitul om.

Polyzoe Labanisiotul de la Ioannina

Din cărțile Sfintei Monastiri Cernichii

Callinic arhimandritul Cernicăi obști[21].

---

19 *A amelința, amelița* – a amenința, cu sensul vechi de a porunci. *Dicționarul limbii române*, t. I..., pp. 141-142. Astăzi s-a păstrat numai sensul de a insufla frică.

20 *Lexiconul*, în franceză, greacă și italiană, va fi editat la Viena, în 1790, în două volume. Mulțumim arhim. dr. Policarp Chițulescu pentru identificarea acestei cărți, precum și a celei traduse de Evghenie Vulgaris, tipărită la Leipzig, în 1768, de care Gheorghe Vendótis amintește în prefața sa. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle*, vol. 2, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1928, pp. 509-510; Λεξικον τριγλωσσον, γαλλικῆς, ιταλικῆς καὶ Ρωμαικῆς διαλέκτου, ed. îngrijită de Gh. Vendoti, vol. 1, 2, Leipzig, 1790; lucrare dedicată lui Alexandru Ioan Mavrocordat, domnul Moldovei.

21 *Opști* în text. Semnătura autografă.

Anexa 2

BAR, Ms. Rom. 2053, ff. 5 r-9 r.

Înainte-cuvântare,

Fericirea şi buna norocire a unii obştimi vine din légile céle drepte şi cu cale şi din păzirea lor cea cu denadinsul. Aceasta, fără zăticnire o pricepe nu numai cel pedepsit[22] şi învăţat, ci şi omul cel neînvăţat; ajunge numai să nu fie lipsit de dreapta firească cuvântare.

Legile, ca un izvor adapă faptele omeneşti, le creşte şi hrăneşte acea strânsă legătură între oameni, din care atârnă omeneasca fericire, lucrează şi ajută meşteşugurile care atâta sânt de nevoie într-această scurtă petrecere a oamenilor într-această lume. Şi, cu adevărat, o obştime fără legi sau cu legi nedrepte şi mincinoase, poate să să numească o adunare de dobitoace necuvântătoare, purtându-se fieştecare cu acea răutate în care patimile şi stricata fire îl trage, care, până în sfârşit, în loc de a povăţui jivina[23] la treapta doritei fericiri, o surpă în prăpastia relei norociri şi a pierzării şi, întru acest chip, să strică această unime, acestă obştime.

Aceasta puindu-să înainte, sfânta obştime (înţeleg sfânta obştime toată adunarea pravoslavnicilor), cât să cade să lucreze legile sufleteşti, cereasca învăţătură, dumnezeiescul cuvânt, care iaste rădăcina şi începutul a toată legea. Căci omul, îmbogăţindu-să de bogăţie, de slavă, de putere, de înţelepciune şi de orice altceva oareşcum foloseşte spre fericirea lui, fără dumnezeiescul cuvânt ce alt iaste, fără numai om şăzătoriu întru întuneric şi carele vede ca într-o ghicitură? Dar unde străluceşte lumina dumnezeiescului cuvânt, să vesteşte luminat cereasca învăţătură, să împuternicează sufleteştile legi, acolo să strică umbrosul acela întunerec şi vede nu în ghicitură, ci curat, nu întru întunerec, ci întru strălucită lumina; vede, zic, omul, voia Făcătoriului său, închinăciunea care iaste datoriu, cât poate o făptură să aducă către Făcătoriul său, un nesăvârşit către Săvârşirea Săvârşirilor, un om, în scurtă vorbă, către un Dumnezeu. Vede ce feliu s-au zidit şi ce feliu s-au făcut şi cum iarăşi, prin blagoslovitul rod al Muierii[24] s-au aşezeat în rânduiala cea dintâiu. Vede ce săvârşeşte pre om, vrednic şi drept înaintea nefăţarnicului Judecătoriu a toate, ce îl depărtează de dumnezeiescul dar şi îl aseamănă cu satana, vede, în scurt, ce îl suie, cât iaste cu putinţă firii omeneşti, în treapta dumnezeirii, care iaste cea adevărata fericire, pentru care s-au zidit.

Acestea sânt o parte din rodurile dumnezeiescului cuvânt carele cu ce feliu de alt chip mai potrivit şi mai lucrătoriu să închipuieşte în om de-

22 *A pedepsi* – a învăţa, a educa, nu cu sensul de a aplica o pedeapsă, păstrat astăzi. *Dicţionarul limbii române*, t. XI..., p. 381.

23 *Jivină* – fiinţă, vietate, suflare, animal. *Dicţionarul limbii române*, t. VII..., p. 31.

24 Cu referire la Naşterea Mântuitorului Iisus Hristos din Fecioara Maria.

cât prin sfânta Bisericeasca Istorie? Prin aceasta învaţă omul cum Mult-Milostivul Părinte au trimis pre Unul-Născut Fiiul Său pre pământ să caute oaia cea rătăcită, adecă pre om, carele s-au rătăcit întru păcate, din dreapta cale a dumnezeiescului dar, cu carele împreună petrecând după ce l-au găsit, l-au învăţat, l-au învăţat acele dumnezeieşti adevăruri care până atunci nu le ştie. Prin aceasta învaţă care iaste cel adevărat sicriu, Biserica, care coprinde aceste adevăruri, cum de la céle strâmte hotară ale Palestinii s-au răvărsat în toată lumea aceste adevăruri, prin smeritele ei temeiuri şi pre urmă prin următorii lor, învaţă mijlocirile care urâtoriul de bine diavolul le-au pus în faptă, ca să piarză din început această Biserică. Învaţă eresurile care, ca atâţia tăciuni, au aprins focul prigonirii între mădulările aceştii Biserici. Învaţă soboarăle, silinţele Bisericii ca să rămâie întreagă această unire, tăind mădulările céle putrede, ca să nu să spurce mădulările céle sănătoase şi adevărate, învaţă gonirile care pizmătăreţul lucifer au uneltit, ca pre nişte atâtea strașnice cutremuri, ca să strămute nestrămutata statornicie a mădulărilor aceştii Biserici. Învaţă îndrăzneala, netemerea, bărbăţia şi vitejia a acestor mădulări, să covărşască cumplităţiia acelor goniri. Învaţă în scurt cum, cu toate mincinoasele şi scârnavele eresuri, cum cu toate nedreptele şi cumplitele goniri, au rămas Biserica neclătită, una şi sfântă. Învaţă să să ferească de dihonie şi de eres, urmând unirea a atâţia înţelepţi dascăli, să nu să turbure, ci să rămâie neclătit în goniri şi în vrăjmăşăştile năpădiri, urmând pilda a atâţia mărturisitori şi a sfinţilor mucenici.

Acestea învaţă şi să pedepseşte[25] creştinul din sfânta Bisericească Istorie; cât de mare nevoie dar are creştinul de o carte ca aceasta, fieştecare cu lesnire o pricepe. Această nevoie, de multe ori socotindu-o creştinii veacurilor celor dintâiu, n-au lipsit scriind céle ce s-au făcut în Biserică şi lăsându-le scrise celor de pre urmă, pentru folosul lor, precum Eusebie Pamfil, carele cu dreptate să slăveşte părinte al Bisericeştii Istorii, Socrat Sholasticul, Theodorit al Cirului, Ermiia Sozomen, Nichifor Calist şi alţi oareşcarii. Această nevoie şi folos văzând feliuri de neamuri ale Europii, au scris atâtea nenumărate cărţi, a cărora parte, toate cine voiaşte să o vază, la intrarea Istoriei, cap. 12, list. 50, 51, 52, 53, la însemnările de dedesubt[26]. Şi, ca să nu zic multe, iaste neam al Europii care să nu poezească, nu zic de cărţi bisericeşti, preste tot luându-să numele Bisericii, ci numai de ale bisericilor împărăţiei neamului lor? Iaste eparhie care să nu aibă mii de cărţi, care scriu întâmplările Bisericii ei? Iaste cetate care să nu aibă céle după vremi întâmplări ale Bisericilor acei cetăţi? Iaste Biserică, din parte adecă a latinilor, a luteranilor, a calvinilor, care să nu aibă în scris

25 Cu sensul de a (se) învăţa.

26 *Dedesupt* în text.

céle ce s-au întâmplat în féliuri de vremi Bisericilor lor? Numai neamul grecesc, numai Biserica Răsăritului să fie lipsită? Cea adevărată, cea singură sfânta Biserică! Ah! Ticăloasă stare de afară și dinlăuntru, la care am ajuns! După Nichifor Calist, care trăia în veacul al șasălea[27], cine au scris Bisericeasca Istorie? Cine dintr-ai noștri cunoaște întâmplările céle ce s-au făcut în Biserica lui Hristos, de la al șaselea veac până acum? Îndrăzneasc a zice: nimeni[28]. Cu bună-voința lui Dumnezeu, s-au găsit pururea-pomenitul Meletie, carele, ca un[29] adevărat păstoriu al oilor, după ce au învățat prin viu glas, după ce au povățuit și au înfrumusețat turma sa, au binevoit să o și îngrădească împrejur și să o întărească despre năvălirile vrăjmașilor celor sufletești, cu o carte bisericească din începutul Bisericii, până în zilele lui. Însă moartea cea fără de vreme nu l-au lăsat să o dea la lumină. Deci au rămas cartea și au rămas nelucrătoare, adecă fără folos.

O carte ca aceasta, la atâta lipsă a neamului, cu adevărat toți să cădea să ajute ca să să dea la lumină, adecă a se tipări. Dar s-au dat la lumină? Nu, nu! Atâția arhipăstori ai mitropoliei, carii au avut acest feliu de comoară, au făcut cea mai mică silință spre răsplătirea alcătuitoriului cărții? Spre podoaba lor? Spre folosul neamului? Să cheltuiască din prisosul avuției și să să dea de obște la toți? Să auzia într-o parte și într-alta: Meletie au scris o Istorie Bisericească; la Ioanina să află o Istorie Bisericească și la alte oareșcare părți să auzia că s-au făcut prescrieri. Dar s-au auzit vreodată că s-au tipărit sau că acum să[30] tipărește? Niciodată, niciodată! Mulți oameni învățați, dorind ca să câștige o comoară ca aceasta, nu putea. Alții, cu cheltuială și cu ostenéle o prescria și o păstra ascunsă. Să cădea, în scurt, să să găsească priiaten adevărat pentru procopseala neamului, carele nepizmuind folosul neamului, neîngrețoșându-să de zăticniri, răbdând ostenéle, stând împotriva norocului, să îngrijească cu silință de acest lucru.

Și cu adevărat s-au găsit Polyzoi Labanisiotul de la Ioanina. Au priceput acel vrednic de toată cinstea, cu mulți ani mai-nainte, trebuința neamului. Auzia cum că iaste acest feliu de carte, au pus silință să o găsească, au cheltuit, au umblat ocolind, au căutat-o, s-au rugat de unul și de altul, în scurt, au găsit-o și îndată au pus de s-au prescris și s-au tălmăcit din elinie

27 *Istoria Bisericească (Historia ecclesiastica)* a lui Nichifor Calist nu este completă, iar autorul a trăit mai târziu, în secolul al XIV-lea.

28 Formularea este neclară, deoarece au existat numeroase lucrări de istorie bizantină, cronici, în care istoria laică se împletea cu cea religioasă. Mai degrabă cărturarul grec se referea la o lucrare monumentală, care să ajungă până în veacul al XVIII-lea. Despre istoriografia bizantină, vezi mențiuni și trimiterile bibliografice la A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, trad. și note Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazâru, Iași, Ed. Polirom, 2010, pp. 150-162, 204-214, 245-248, 299-308, 361-374, 463-478, 521-535, 650-680.

29 Suprascris.

30 Suprascris.

(precum însuşi pre larg spune către cititori), ca să o dea în tipar, dar s-au zăticnit din multe întâmplări.

Mai pre urmă au văzut că s-au împlinit bun cugetul său, prin ajutoriul multor pravoslavnici. O, să să fi ajutat bună dorirea acelui bărbat de sprijineala iubitorilor de al lor neam şi la alte folositoare cărţi, pentru bună sporirea neamului! O, de ar dobândi cuviincioasa mulţămire băgarea sa de seamă şi ostenelile pentru folosul neamului! Căci neamul mieu zice el, ceea ce am, aceea îţi dau! Iar ceea ce nu am, nu vei lua! Osteneli, trude, silinţă, băgare de seamă, punere de nevoinţă, toate le închin folosului tău, bunei sporirii tale. Dă şi tu, închină şi tu ajutoriul tău şi aşa te vei folosi!

Deci, această Bisericească Istorie s-au alcătuit de pururea-pomenitul Meletie, la leat 1709, precum să vede la intrare, cap. 19, numărul 1. Însă moartea cea fără vreme cum s-au zis, au zăticnit tipărirea cărţii! Deci au rămas cartea la Ioanina, în patria sa. Mulţi iubitori de învăţătură, prin cheltuieli nu puţine, o prescria; prescriitorii, însă, sau pentru grăbire sau pentru lene, trecea multe nescrise. Drept aceia, la multe locuri să vede cu anevoie de înţeles alcătuitoriul cărţii. Tălmăciuitoriul din elinie, asemenea, la trecerile cu vederea ale scriitorilor, adăugând ale sale, mai vârtos urâta sa scriere, au făcut cartea la multe locuri cu anevoie de înţeles, nedesluşită şi cu lipse. Scurta vreme a tipăririi, lipsa de trebuincioase cărţi şi alte oareşcare întâmplări, au curs să zăticnească şi să crească greotatea mea cu care eram încărcat.

Alcătuitoriul cărţii aducând aminte oareşcare cuvinte ale părinţilor şi ale altor alcătuitori de cărţi, uneori însemna cartea sau capul de unde le-au prescris, iar alteori nu însemna. Trecerea cu vederea a prescriitorilor strica şi céle puţine însemnări ale alcătuitoriului cărţii.

Drept aceia citeam de două[31] ori şi de trei ori cartea sau capul şi nu era cu putinţă să găsesc ce căutam sau, de o găseam, era greşită şi lipsă. De multe ori alcătuitoriul cărţii zice: „Citeşte pre Zlatoust, vezi pre Teodorit, zice Augustin, dupre Eusebie", iar unde şi la care carte sau cap, nu arată. Drept aceia, am fost silit să cercetez cu deamănuntul, nu numai cuvintele, ci şi locurile din care alcătuitoriul cărţii au adunat céle scrise.

Toată această carte bisericească coprinde istoria de 17 veacuri. Deci, pentru mai lesnicioasă uneltire să împărţeşte în trei tomuri. Acest tom 1 coprinde o intrare care în scurt coprinde cu scrierea istoria Bisericii cei vechi, adecă a sinagogăi jidovilor[32] şi alte oareşcare ce să cade Bisericii lui Hristos. Şi patru cărţi, adecă istoria celor patru veacuri, de la împărăţia lui

31 *Doao.*

32 Arhaism pentru a defini pe evrei, fără sens peiorativ.

Octavie August[33], până la moartea marelui Theodosie[34]. Al doilea tom coprinde 7 cărți, de la împărăția lui Arcadie și Onorie[35], până la moartea lui Alexie Anghel al patrulea[36] și a lui Iric al VI-lea[37]. Al treilea tom coprinde cinci cărți: de la împărăția lui Alexie al cincilea Anghel[38] până la împărăția lui Mustafa al doilea[39].

Cade-să însă ca să arăt în ce feliu de stare să află cartea cea scrisă de mână, care iaste la mâna mea și ce feliu de schimbare am găsit cu cale. Mai întâiu adecă, la veacul întâiu, cap. 13 era împărțit în două: unul adecă coprindea pentru Simon și pentru simonieni, iar altul pentru nicolaiteni. Ci, de vreme ce ale nicolaitenilor sânt puține și capul să micșora, dupre asemănare către celelalte, s-au împreunat cu cel ce coprindea eresul simonienilor. Drept aceia, capul al 13 -<lea> și al 14-<lea> ale alcătuitoriului cărții, iaste capul al 13-<lea> al celui tipărit și cu urmare asemenea, încât, cea scrisă cu mână, coprinde capete 21, iar cea tipărită oprinde capete 20. Al doilea veac, la cea scrisă cu mâna ajunge până la împărăția lui Comod[40] cezarul și a lui Pertinac[41] și a lui Iulian Didiul[42], încât al treilea tom să începea de la împărăția lui Septimie Sevir[43], care s-au așezat cezar la leat 193 de la Hristos și mai coprindea eretici, dascăli și dezghinarea tetradiților toate materie ale veacului al doilea. Deci s-au pus la locul lor, adecă la veacul al doilea, începere având al treilea veac de la așezarea împărăției cezarului Antonin Caracala[44]. Al treilea veac, la ce scris cu mâna, au ajuns până la

33 Octavian Augustus, împărat roman 27 î Hr.-14 d. Hr. Vezi Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității*, ed. a V-a, București, Ed. Meronia, 2004, p. 54. Din 27 î Hr. primește titulatura de *Imperator Caesar Augustus divi filius*.

34 Teodosie cel Mare (Flavius Theodosius), împărat roman între 379-395. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 318.

35 Arcadius (Flavius Arcadius), împărat al Împeriului Roman de Răsărit, între 395-408, iar Honorius (Flavius Honorius), împărat al Imperiului Roman de Apus, între 395–423. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, pp. 35, 168.

36 Alexie (Alexios) IV Angelos, împărat bizantin între 1203-1204. S. B. Daşkov, *Dicționar de împărați bizantini*, trad. Viorica Onofrei, Dorin Onofrei, București, Ed. Enciclopedică, 1999, p. 345.

37 Henric VI, împărat al Sfântului Imperiu Roman, între 1191-1197.

38 Alexios V Ducas Murtzuphlos, împărat bizantin în 1204, înaintea cuceririi Constantinopolului de cruciați. S. B. Daşkov, *Dicționar de împărați bizantini...*, p. 349. În prefața ediției românești istoria este împărțită astfel: tomul I de la istoria veche israeliteană, tomul II de la Octavian Augustus la Theodosie cel Mare, tomul III de la Arcadie și Honorie la Alexie IV și Henric VI, tomul IV de la Alexie IV la Mustafa II, iar tomul V perioada dintre 1700–1783.

39 Mustafa II, sultan otoman între 1695–1703. Mihai Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române 1711–1821*, ed. a 2-a, București, Ed. Omonia, 2008, p. 188.

40 Commodus Marcus Aurelius Antoninus, împărat roman între 180–192. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 94.

41 Pertinax Publius Helvius, împărat roman în primele luni ale anului 193. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 251.

42 Iulian Didius (Didius Iulianus Marcus Severus), împărat roman în 193. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 109.

43 Septimius Sever (Lucius Septimius Severus), împărat roman între 193-211. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 289.

44 Caracala (Marcus Aurelius Antoninus), împărat roman între 211-217. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 76.

Constandie Cloru[45], până la Sevir[46] Macsiminul[47] şi până la Maxentie[48]. Ci, de vreme ce au împărăţit la începutul veacului al patrulea, mi s-au părut cu cuviinţă ca să încep al patrulea veac de la Costandie Cloru. Încât acolo unde al patrulea veac la cel scris cu mâna coprinde capete 22, cel tipărit coprinde 24, adecă coprinzând şi cele două capete dupre urmă ale veacului al treilea, dupre cel scris cu mâna.

Acestea toate s-au făcut ca să urmez oareşcum o dreaptă rânduială de hronologie, adecă de scrierea anilor. Deci, de să va părea la oareşcare prescrieri osebire, să nu socotească cititoriul că iaste lipsă, ci să cerceteze scara, ca să găsească ce poftește.

Alcătuitoriul cărţii zice la intrare, la cap. 13, număr 1, că la sfârşitul fieşcăruia veac va face o scurtă coprindere a cărţii, spre înlesnirea aducerii-aminte de céle ce s-au făcut, însă la cea scrisă cu mâna, numai la două veacuri să găsește această scurtă coprindere. Deci, de vreme ce nici la toate veacurile nu să coprinde această scurtă coprindere, nici iaste lipsită cartea de scări cu de-amăruntul, atât pentru capete, cât şi pentru céle ce să coprind, mi s-au părut cu cale în locul scurtei coprinderi, să adaug o scurtă coprindere de învăţătură, de bune obiceiuri şi de bună orânduială a Bisericii, care iaste toată floarea aceştii Istorii şi a altor mulţi alcătuitori de cărţi. La céle trei dintâi veacuri, puţină osebire iaste; drept aceia, la sfârşitul veacului al treilea să află adunarea în scurt, care coprinde câte trele cele dintâi veacuri. Şi cu urmare, adunarea în scurt al veacului al patrulea să găsește din parte şi dupre asemenea chip celelalte veacuri ale celorlalte tomuri vor avea aceiaşi adunare în scurt.

De vreme ce dar la multe locuri alcătuitoriul cărţii să vede lipsit, pentru trecerea cu vederea a prescriitorilor şi la multe locuri scurtat, am găsit cu cale şi de folos ca să adaug oareşcare însemnări de dedesubt[49], spre îndreptare. Citirea lor va arăta şi trebuinţa şi folosul lor. Numai două părticele la limba elinească am putut să înfăţişez cu cea scrisă de mână, din care socotesc că, dacă tălmăciuitoriul să mai silea ceva la buna scriere sau cel puţin să scrie cu slove lesne de înţeles şi lua aminte la slovele însemnărilor scriitorilor celor de multe feliuri, m-ar fi uşurat de multă greotate, fiindcă înţelegerea alcătuitoriului cărţii drept au luat-o. Aceste două părticele să

45 Constanțiu I Clorus (Flavius Valerius Constantius Chlorus), împărat roman între 305-306. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 96.

46 Alexandru Sever (Severus Alexander Marcus Aurelius), împărat roman între 222-235. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 291.

47 Maximin Tracul (Caius Iulius Verus Maximinus Thrax), împărat roman între 235-238. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 211.

48 Maxentius (Maxentius Marcus Aurelius Valerius), împărat roman între 306-312. Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității...*, p. 209.

49 *Dedesupt*.

află una la slăvitul Evghenie[50], la cartea cea pentru prigonirea țării leșești, list 45, tipărită la leat 1768. A doua să află la Dosithei patriarhul, în Tomul de bucurie[51], către început, care puțină osebire are nu la înțelegere, ci la însemnare. Căci la Tomul de bucurie să vede însemnată cum că să află la Bisericeasca Istorie, cartea 2, cap. 5, paragraf 8, 9 și 10 și la cea scrisă cu mâna să află la cartea 1, cap. 15 (și dupre cea tipărită, cap. 14), număr 8, 9, 10 și 11 și mai drept mi să pare.

Toate ostenelele mele ar fi fost în deșărt sau cartea nu s-ar fi arătat într-această stare, de ar fi lipsit ajutoriul cel cu bun cuget al înțeleptului, prea cuvântăreț Iosif Martin, păzitoriul chesariceștii biblioteci, aici la Viena, carele nu numai cu osârdie mi-au dat în mână tot feliul de carte, ci și cele mai alese tipăriri ale lor. Încă au folosit spre ajutoriu și biblioteca iezuiților[52], prea bogată și aceasta de tipăriri a tot feliul de cărți.

Citiți, dar, o iubiților cititori această carte, spre folosul vostru și de veți găsi vreo greșeală la citirea ei, iertați, socotind aceasta nu la nebăgarea mea de seamă, ci la neiscusința tipăritorilor. Și eu, îndeletnicindu-mă la împodobirea tomului al doilea, voi fiți sănătoși, îndeletnicindu-vă la citire.

Gheorghe Vendot<i>

50 Evghenie Vulgaris, cleric și cărturar grec, episcop de Herson între 1775–1787. Lucrarea a fost editată la Leipzig, în 1768, fiind traducerea în limba greacă, realizată de Evghenie Vulgaris, a cărții lui Voltaire, cunoscută în varianta sa franceză ca: *Essai historique et critique sur les dissensions des églises de Pologne*. Vezi Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle*, vol. 2, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1928, pp. 86-89; Papadopoulos Thoma I., Ελληνικὴ βιβλιογραφία (1466–1800), tom I, Atena, 1984, p. 446; Περὶ τῶν διχονοίων τῶν ἐν ταῖς ΠΕκκλησιαῖς τῆς Πολονίας. Δοκίμιον ιστορικὸν καὶ κριτικὸν.

51 *Tomul bucuriei*, lucrarea lui Dositei, patriarhul de Ierusalim, tipărită la Râmnic, în 1705, de Sf. Antim Ivireanul. BAR, CRV 149; exemplarul 5 al bibliotecii este donat tot de Sf. Iosif Naniescu, mitropolitul Moldovei, cel care a dăruit și edițiile tipărite ale *Istoriei bisericești*, de la Viena și Iași. Detalii despre lucrare, în *Antim Ivireanul. Opera tipografică*, coord. arhim. Policarp Chițulescu, București, Ed. Institutului Cultural Român, 2016, pp. 136-137.

52 *Iesuiților.*